

■ Zsuzsanna EKE¹

Sinagoga din cartierul Cetate, Timișoara, și stilul maur

■ Rezumat: Sinagoga din cartierul Cetate, Timișoara, este o perlă a arhitecturii comunității mozaice din Banat și din întreaga țară. Clădirea construită în anii 1863-1864 pe baza planurilor arhitectului vienez Carl SCHUMANN și inaugurată în 1865 aparține, din punct de vedere stilistic, primului val al stilului maur care a dominat arhitectura sinagogilor europene în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Articolul pune în discuție sinagoga într-un context mai larg al stilului maur din acea perioadă și prezintă câteva detalii legate de persoana arhitectului, prin care se evidențiază modelele arhitecturale cele mai influente asupra acestei sinagogi.

■ Cuvinte cheie: Timișoara, sinagogă, stil maur, Carl SCHUMANN, secolul al XIX-lea

Comunitatea mozaică din Timișoara până în anii 1860

■ Conform registrelor de impozite din secolul al XVII-lea (KISS 2014, 228), în Timișoara exista o comunitate de evrei deja la începutul secolului, atestată inclusiv de un număr de morminte (SEBE 2013, 1; KISS 2014 228, 234). Stabilirea comunității poate fi pusă în legătură cu exilul comunităților sefarde² din Spania, care după o perioadă de migrare s-au așezat inclusiv în Timișoara, unde administrația otomană s-a dovedit a fi mult mai tolerantă în această perioadă decât cea din Europa creștină (SEBE 2013, 1). Astfel, pe lângă Alba Iulia, Timișoara devine un centru important al comunității sefarde (KISS 2014, 15). Comunitatea aşkenazi³ a început să se stabilească în Timișoara începând din anii 1720 (KISS 2014, 228). Conform unui recensământ din Timișoara din anul 1739, din cele 46 de familii de religie mozaică, 31 (adică 139 de persoane) erau aşkenazi, iar 15 (adică 81 de persoane) erau sefarzi (KISS 2014, 228).

În secolul al XVIII-lea, după cucerirea Timișoarei de către trupele austriece, cetatea a fost practic distrusă, ceea ce a dus la mijlocul secolului la construirea fortificației de tip Vauban a Timișoarei. În 1760-1762, comunitatea mozaică l-a ales pe Christian ATTINGER să construiască în cetate, în zona delimitată de străzile Mărășești, Gheorghe Lazăr și Emanoil

The Synagogue in the Cetate District, Timișoara, and the Moorish Revival

■ Abstract: The synagogue in the Cetate District, Timișoara, is a Jewish architectural gem within the Banat Region and across the country. The building erected between 1863 and 1864 based on the designs of Viennese architect Carl SCHUMANN and inaugurated in 1865 belongs, from a stylistic point of view, to the first wave of the movement called Moorish Revival that dominated European synagogue architecture in the second half of the 19th century. The article discusses the synagogue in a broader context of the Moorish Revival at that time and presents some details regarding the architect's person, highlighting the most influential architectural influences on the synagogue.

■ Keywords: Timișoara, synagogue, Moorish Revival, Carl SCHUMANN, 19th century

The Jewish community in Timișoara until the 1860s

■ According to 17th century tax registers (KISS 2014, 228), a Jewish community lived in Timișoara already at the beginning of the century, as evidenced by a number of tombs as well (SEBE 2013, 1; KISS 2014, 228, 234). The establishment of the community can be connected to the exile of the Sephardic² communities from Spain, who after a period of migration settled in Timișoara, where the Ottoman administration proved to be more tolerant in this period than Christian Europe (SEBE 2013, 1). Thus, besides Alba Iulia, Timișoara became an important centre of the Sephardic community (KISS 2014, 15). The Ashkenazi³ community began to

1 Art historian, PhD candidate at the Central European University, Budapest, Hungary.

2 A branch of the Jewish people living in Spain and Portugal. During the late 15th century they fled from the Iberian Peninsula, settling in North Africa, the Ottoman Empire, as well as in different parts of Europe. They preserved their native Judeo-Spanish language called Ladino, as well as their traditions and literature, and they established their own liturgy and musical tradition, preferring the Babylonian ritual traditions (Encyclopedia Britannica).

3 A branch of the Jewish people settling in Western and Central Europe, particularly in the Rhine Valley and France, that have migrated towards Eastern Europe after the Crusades, having their own ritual traditions and language (Yiddish), distinct from the Sephardic communities, as they followed the Palestinian ritual traditions (Encyclopedia Britannica).

1 Istorici de artă, doctorand la Universitatea Centrală Europeană, Budapesta, Ungaria.
2 Grupul evreilor de rit spaniol care trăiau în Spania și Portugalia. La sfârșitul secolului al XV-lea au emigrat din Peninsula Iberică, stabilindu-se în Africa de Nord, Imperiul Otoman, respectiv în diferite părți ale Europei. și au păstrat limba ladino, cunoscută și ca limba iudeo-spaniolă, tradițiile și literatura proprie, respectiv au stabilit o liturgie și tradiție muzicală proprie, preferând tradițiile babilonice (Encyclopedia Britannica).
3 Grupul evreilor stabiliți în Europa de Vest și Centrală, mai ales valea Rinului și Franța, care au migrat după cruciade spre Europa de Est, având rituri și limbă proprie (idiș), distinctă față de comunitatea sefardă, urmărind tradițiile palestiniene (Encyclopedia Britannica).

settle in Timișoara from the 1720s (KISS 2014, 228). According to a 1739 census in Timișoara, of the 46 Jewish families, 31 (i.e. 139 people) were Ashkenazi and 15 (i.e. 81 people) were Sephardic (KISS 2014, 228).

In the 18th century, following the conquest of Timișoara by the Austrian army, the town fortification was virtually destroyed, which led in the mid-18th century to the construction of the Vauban fortress of Timișoara. In 1760-1762, the Jewish community chose Christian ATTINGER to build here, in the area delimited by the Mărășești, Gheorghe Lazăr, and Emanoil Ungureanu streets, the building ensemble called Judenhof, which had two synagogues, two rabbis' residences, a kosher slaughterhouse, a bath, and a school (KISS 2014, 228-229).

Although in 1776 the rights of the Jewish community in Timișoara and from the rural areas were restricted through an order called *Judenordnung* issued by Empress Maria Theresa (KISS 2014, 229), in 1781 Emperor Joseph II limited these restrictions, and in 1840 the law on the free settlement of Jews throughout the country was proclaimed, which (together with the 1867 law proclaiming that the country's Jews had the same civil and political rights as Christian citizens) led to the flourishing of the Jewish communities in Transylvania and Banat throughout the second half of the century. In 1840 the number of Jewish people was 1200 (KISS 2014, 229), thus, besides the one in the fortress, Jewish communities were established in the Fabric and Iozefin districts as well, communities that have retained their dualist, Sephardic-Ashkenazi character (KISS 2014, 229) and who built their own synagogues in their districts.

During the 1848 revolution, 1500 Jews lived in the town. At this time, the rabbi of the entire region was David OPPENHEIM (1793-1859), a moderate conservative, but his successor, Mauriciu HIRSCHFELD, was already part of the reformist line (KISS 2014, 229).

Due to the ever growing community in the fortress, in 1860 the need for a larger synagogue became increasingly urgent. Thus, at the initiative of the then president of the community, Ignaz EISENSTÄSTER, but also by the wish of Rabbi HIRSCHFELD, the Ashkenazi community built a new synagogue in the fortress, the costs of which were covered by donations from community members (SEBE 2013, 2). The Sephardic community remained in the Judenhof (KISS 2014, 229). At this time, more than 2000 Jews lived in Timișoara.

Ungureanu, complexul de clădiri denumit Judenhof, care dispunea de două sinagogi, două locuințe pentru rabinii, un abator cușer, baie și școală (KISS 2014, 228-229).

Cu toate că în anul 1776 împărăteasa Maria Terezia a emis ordinul denumit *Judenordnung* referitor la evreii din Timișoara și din zonele rurale (KISS 2014, 229), prin care a restricționat drepturile acestora, în 1781 împăratul Iosif II a diminuat aceste restricții, iar în 1840 a fost proclamată legea privind libera așezare a evreilor în întreaga țară, ceea ce a permis (împreună cu legea din 1867 prin care s-a proclamat că cetățenii izraeliți ai țării au drepturi civile și politice egale cu cetățenii creștini) înflorirea comunităților mozaice din Transilvania și Banat în cea de-a doua jumătate a secolului. Numărul evreilor în 1840 era de 1200 de persoane (KISS 2014, 229), astfel, în afară de cea din cetate, la Timișoara s-au stabilit comunități mozaice și în cartierele Fabric și Iozefin, comunități care și-au păstrat caracterul dualist de sefard-așkenazi (KISS 2014, 229), și care și-au construit sinagogi în cartierele respective.

În perioada revoluției din 1848 în oraș trăiau 1500 de evrei. În această perioadă rabinul întregii regiuni era David OPPENHEIM (1793-1859), care era un conservativ moderat, însă succesorul lui, dr. Mauriciu HIRSCHFELD, reprezenta deja linia reformistă (KISS 2014, 229).

Datorită creșterii comunității din cetate, în anii 1860 nevoia unei sinagogi mai mari a devenit tot mai importantă. Astfel, comunitatea așkenazi a construit noua sinagogă din cetate, la inițiativa președintelui co-

■ Foto 1. Sinagoga din cartierul Cetate, Timișoara.

Fațada vestică © Utilitas CCPDRPC SRL

■ Photo 1. The synagogue in Cetate District, Timișoara. Western elevation
© Utilitas CCPDRPC Ltd

munității de atunci, Ignaz EISENSTÄSTER, dar și din dorința rabinului HIRSCHFELD, costurile căreia au fost acoperite din donațiile membrilor comunității (SEBE 2013, 2). Comunitatea sefardă a rămas în Judenhof (KISS 2014, 229). În această perioadă la Timișoara locuiau mai mult de 2000 de evrei.

Construirea sinagogii

■ Data și circumstanțele ridicării lăcașului de cult ne sunt transmise prin două plăci comemorative executate din marmură, care se găsesc sub tribuna vestică a sinagogii, respectiv de un scurt raport publicat în săptămânalul *Ben-Chananja*, apărut la Seghedin sub îngrijirea rabinului Leopold LÖW. Aceste plăci, fixate pe peretele nordic, respectiv sudic al clădirii, datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Conform inscripției din partea de nord, sinagoga a fost construită în anii 1863-1864 pe baza planurilor arhitectului vienez Carl SCHUMANN, consacrarea lăcașului de cult având loc la data de 19 septembrie 1865. Tot această inscripție amintește de acei membri ai comunității care au contribuit la procesul de construcție, printre care se remarcă numele lui Ignaz EISENSTÄSTER, președintele comunității. Cea de-a doua inscripție, pe peretele sudic, comorează vizita împăratului Francisc Iosif la Timișoara, respectiv reconsecrarea sinagogii în prezența acestuia la data de 7 mai 1872.⁴ În literatura de specialitate există o oarecare confuzie privind atât persoana arhitectului, cât și datele de consacratie, respectiv reconsacratie ale sinagogii. Pentru arhitect, în unele publicații găsim numele de Carl sau Carol, dar și Ignaz SCHUMANN, iar pentru reconsacratie atât data de 1872, cât și 1867 (STREJA & SCHWARZ 2015, 169; KISS 2014, 233-234). Raportul amintit a fost publicat în numărul din data de 4 octombrie 1985 al săptămânalului,

■ **Foto 2.** Planul central al sinagogii din Timișoara, văzută de sus © 2017 Google

■ **Photo 2.** The central layout of the synagogue in Timișoara, as seen from above © 2017 Google

Building the synagogue

■ The construction date and circumstances of this house of prayer are conveyed by two marble memorial plaques found beneath the synagogue's western gallery, as well as by a short report in the *Ben-Chananja* weekly newspaper, which was published in Szeged, Hungary, by Rabbi Leopold LÖW. These plaques, set on the northern and southern walls, date from the second half of the 19th century. According to the inscription on the northern plaque, the synagogue was built between 1863 and 1864 based on the design of Viennese architect Carl SCHUMANN, and its consecration took place on September 19, 1865. In addition, the inscription mentions those members of the community who contributed to the construction process, including Ignaz EISENSTÄSTER, the president of the community. The second inscription, found on the southern wall, commemorates the visit of Emperor Franz Joseph to Timișoara and the reconsecration of the synagogue in his presence on May 7, 1872.⁴ In the scholarly literature there seems to be some confusion regarding both the person of the architect and the dates of consecration, respectively re-consecration of the synagogue. For the architect, in some publications we find the name Carl or Carol, but also Ignaz SCHUMANN, and for the reconsecration both 1872 and 1867 (STREJA & SCHWARZ 2015, 169; KISS 2014, 233-234). The above-mentioned report was published in the issue of October 4, 1985, where the correspondent describes the consecration ceremony, as well as the building: first of all, he remarks that it is a masterpiece, an ornament of the town, after which he speaks of its towers that rise towards the sky, the light that penetrates through the colourful glass of the windows, and he notes that the style of the building is the "Byzantine-Arabic," which is used for larger new synagogues (Ben-Chananja...).

Thus, the synagogue was erected between 1863 and 1864, with finishing works probably in 1865, the design belonging to the Viennese architect Carl SCHUMANN (1827-1898), who between 1857 and 1869 was a member in the Council for the Construction Department of the Austro-Hungarian Railways (Architektenlexikon...). The construction works were carried out by Lipót BAUMHORN, who, besides the one in Timișoara, built many other synagogues

⁴ Acest text este important și din punctul de vedere al statutului comunității mozaice din Timișoara, prin exprimarea unei libertăți și egalități care li s-a acordat recent, anume obținerea de drepturi civile pline în 1867.

⁴ This text is also significant due to the status of the Jewish community in Timișoara, as it expresses the freedom and equality given to them recently, i.e. receiving full civil rights in 1867.

■ **Foto 3.** Interiorul sinagogii din Timișoara

© Utilitas CCPDRPC SRL

■ **Photo 3.** The interior of the synagogue in Timișoara

© Utilitas CCPDRPC Ltd

in Brașov, Rijeka, Budapest, etc., but also some important civilian buildings, including in Timișoara (STREJA & SCHWARZ 2015, 169).

Synagogue architecture and the Moorish Revival

■ Synagogues have been built since ancient times, perpetually emanating the structure and function of the Temple of Jerusalem, destroyed in 70 BC. The layout of the Temple: the Holy of Holies (sheltering the Ark of the Covenant with the Tables of the Law), the Holy Place, and the vestibule are reflected in synagogue architecture through the Torah Ark (*Aron Kodesh*), a niche or cabinet in which holy scrolls (*Sefer Torah*) are kept and is covered by an ornate curtain (*parochet*), the hall, and the vestibule (STREJA & SCHWARZ 2015, 19). The synagogue usually had a courtyard as well, where various activities could be organised. Thus, the synagogue was considered not only a house of prayer, but also a multifunctional institution, being a training centre, community centre, courtroom, etc., with several buildings for different activities (school, bath, slaughterhouse) (STREJA & SCHWARZ 2015, 19-20).

Regarding the evolution of the architectural styles used, synagogues present an extremely varied picture. Due to the fact that the *halakha*,⁵ which forms the basis of Jewish life, has no concrete prescriptions or restrictions on the construction of synagogues, such as proportions or ornaments, these types of buildings have adopted the architectural styles characteristic of the period and region in which they were built (KLEIN 2002, 186). This is why we find synagogues of varied styles, from Romanesque and Gothic to Historicist and Art Nouveau.

Moorish or Oriental style⁶ seems to be one of the few styles adopted to offer a distinct identity to the synagogues, since they, although well integrated into the towns' street fronts, were mostly used by

⁵ The collective body of laws that regulates the religious and daily life of the Jewish communities.

⁶ The name of this style seems to be somewhat problematic, as it is used differently by various authors. Some prefer the term *oriental*, thus naming a general European phenomenon from the 19th century, which in all actuality is an eclectic style with European, "western" structure and materials (such as, for example, cast iron columns) but with oriental elements, in fact, an amalgam of Islamic decorations from different periods and geographical regions, perchance even orientalised Byzantine elements (KELIN 2002, 184). In the English language, Moorish Revival seems to be an appropriate term, but Moorish style is also used.

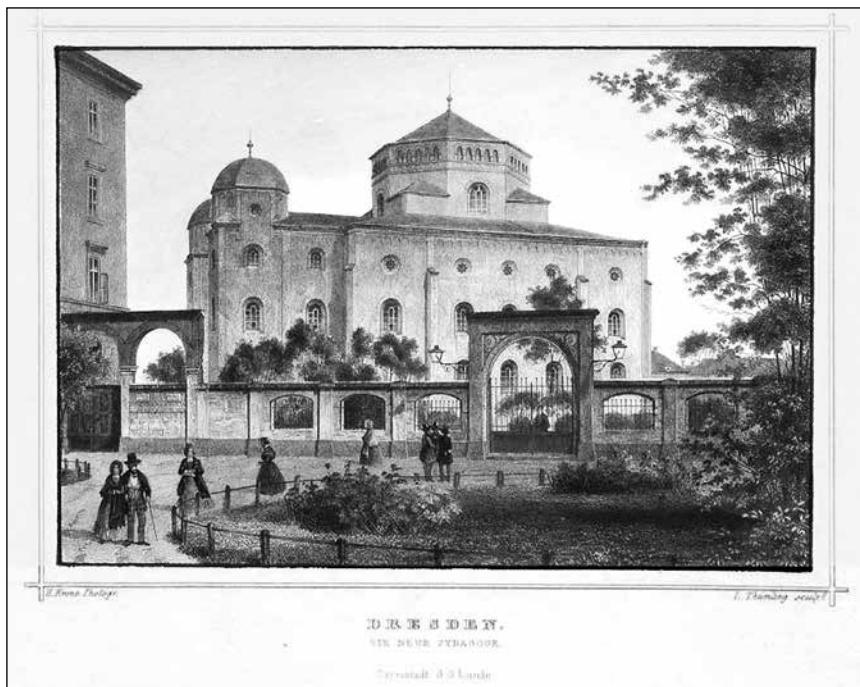

unde corespondentul descrie ceremonia de consacratie, respectiv clădirea: în primul rând remarcă faptul că este o capodoperă, o podoabă a orașului, după care vorbește despre turnurile sale care se înalță spre ceruri, despre lumina ce pătrunde în interior prin sticla colorată a ferestrelor, respectiv remarcă faptul că stilul clădirii este cel „bizantino-arab”, care este obișnuit pentru sinagogile mai mari, noi (Ben-Chananja...).

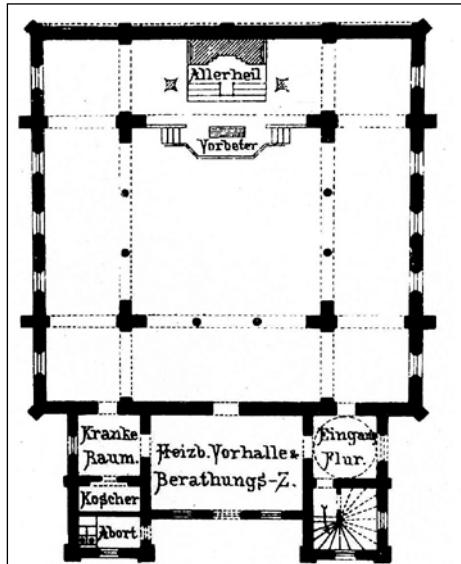
Astfel, sinagoga a fost ridicată între 1863 și 1864, cu lucrări de finisare probabil încă în 1865, proiectul aparținând arhitectului vienez Carl SCHUMANN (1827-1898), care între 1857 și 1869 a făcut parte din Consiliul Departamental de Construcții al Căilor Ferate Austro-Ungare (Architektenlexikon...). Construcția sinagogii a fost realizată de Lipót BAUMHORN, care, pe lângă cea din Timișoara, a construit numeroase alte sinagogi la Brașov, Rijeka, Budapesta, etc., dar și unele clădiri civile importante, inclusiv în Timișoara (STREJA & SCHWARZ 2015, 169).

Arhitectura sinagogilor și stilul maur

■ Sinagogi au fost construite din cele mai vechi timpuri, emanând în totdeauna structura și funcția Templului din Ierusalim, distrus în anul 70 e.n. Încăperile din Templu: Sfânta Sfintelor (adăpostind Arca sfântă cu tabelele legii), lăcașul sfânt și vestibulul sunt reflectate de arhitectura

Foto 4. Sinagoga din Dresda în anii 1860. Sursă: wikipedia.org, domeniu public
Photo 4. The synagogue in Dresden during the 1860s. Source: wikipedia.org, public domain

Fig.1. Sinagoga in Dresde
Arch. G. Semper.

Fig. 1. Planul sinagogii din Dresden.
 Sursă: wikipedia.org, domeniu public
Figure 1. The ground plan of the synagogue in Dresden. Source: wikipedia.org, public domain

sinagogilor prin chivotul (*Aron Kodeş*), o nişă în care sunt păstrate suluri sfinte (*Sefer Tora*) și care este acoperită de o perdea-cortină (*parohet*), sala mare de adunare și vestibulul (*pulpit*) (STREJA & SCHWARZ 2015, 19). Sinagoga avea de obicei și o curte, unde se puteau organiza diferite activități. Astfel, sinagoga era considerată nu doar o clădire de cult, dar și o instituție multifuncțională, fiind și centru de instruire, centru comunitar, loc de judecată etc., cu mai multe clădiri pentru diferitele activități (școală, baie, abator) (STREJA & SCHWARZ 2015, 19-20).

Din punct de vedere al evoluției stilurilor arhitecturale, sinagogile prezintă o imagine extrem de variată. Datorită faptului că *halaha*⁵, ce formează baza vieții evreilor, nu are precizări concrete sau restricții privind construirea sinagogilor, ca de exemplu proporții sau ornamente, aceste tipuri de clădiri au adoptat stilurile arhitecturale caracteristice perioadei și zonei în care s-au construit (KLEIN 2002, 186). Din această cauză găsim sinagogi de la stilul romanic și gotic până la cel istorist sau Art Nouveau.

Stilul maur sau oriental⁶ pare a fi unul dintre puținele stiluri adoptate care să ofere o identitate distinctă sinagogilor, deoarece acestea, deși se integrau bine în fronturile orașenești, erau folosite mai ales de către comunitățile evreilor emancipați din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ceea ce le distingea din rândul fațadelor (KLEIN 2002, 191).

Stilul își are începuturile în țările germane ale anilor 1830, răspândindu-se rapid și fiind agreat pentru sinagogi până la primul război mondial. Adoptarea acestui stil era mai degrabă legată de comunitățile așkenazi, cu toate că denumirea de stil maur ar sugera altceva. Însă, precum era

the emancipated Jewish communities of the second half of the 19th century, thus the style distinguished them from among the building elevations (KLEIN 2002, 191).

The style has its beginnings in the German countries of the 1830s, spreading rapidly and being preferred for synagogues until World War I. Its adoption was rather related to the Ashkenazi communities, although the Moorish designation would suggest otherwise. However, as noted by Ivan DAVIDSON KALMAR (2001, 69-70), the association of this style with Spain and the Sephardic communities is a phenomenon that appeared later. This particular stylistic manifestation is actually part of a wider phenomenon related to the fascination of the Europeans of the time with what was oriental, thus exotic, adopting architectural elements derived from Islamic architecture with a geographical spread from Granada (the Alhambra being a source of inspiration) to the mogul art in India. Oriental art was a curiosity for Europe and used for various types of buildings from pavilions to palaces.

The first attempts to include oriental elements in synagogue architecture date back to the Neoclassical period, the most prominent example being the synagogue of the Ashkenazi community in Karlsruhe, Germany (DAVIDSON KALMAR 2001, 76), an early achievement of architect Friedrich WEINBRENNER, where the gate of the building was flanked by Egyptian pillars referencing those of the Karnak Temple. However, after a few attempts, the Egyptian elements were soon given up, since they

⁵ Totalitatea legilor care reglementează viața religioasă și cotidiană a comunităților mozaice.

⁶ Numele acestui stil este unul problematic, fiind folosit în mod diferit de specialiști. Unii preferă termenul de *oriental*, desemnând astfel un fenomen european general din secolul al XIX-lea, care este de fapt un stil eclectic, având structură și materiale „vestice”, europene (ca de exemplu coloane din fontă), dar cu elemente orientale, de fapt un amalgam de decorații islamică din diferite perioade și regiuni geografice, dar chiar și elemente bizantine orientalizate (KELIN 2002, 184). În engleză, un termen adecvat pare a fi Moorish Revival, dar se folosește inclusiv doar Moorish sau maur.

■ Foto 5. Interiorul sinagogii din Dresda.
Sursă: wikipedia.org, domeniu public
■ Photo 5. The interior of the synagogue in Dresden.
Source: wikipedia.org, public domain

were seen as inadequate for the Jewish community, and after some time the enthusiasm for ancient Egyptian art diminished everywhere, as Romantics preferred Romanesque and Gothic styles. The much freer spirit of the 19th century concerning Jewish communities allowed them to build synagogues in a visible way, but the choice of their own style was more difficult. Building on the idea of the Jews' oriental origins, the choice fell on the Islamic style (DAVIDSON KALMAR 2001, 76), an idea supported by the architects of the time, regarded with reservations by the Sephardic communities, but adopted more easily by the Ashkenazi ones. Moreover, as Islamic architecture also refrains from figural representations, opting for geometric shapes and calligraphic inscriptions, it was perfect for the interior decorations of these synagogues. The architects, in order to justify the choice of style, were constantly referring to the oriental origins of the Jews, which we find both at Gottfried SEMPER during the construction of the synagogue in Dresden and at Ludwig FÖRSTER on the occasion of the construction of the synagogue in Leopoldstadt, Vienna. The latter, in order to justify his choice of style, linked the Oriental identity of the Jews with the need to imitate the Temple of Jerusalem, arguing that Islamic architecture was influenced by the Temple, and moreover that geographical proximity would be sufficient to justify choosing this style (DAVIDSON KALMAR 2001, 79).

Regarding the adoption of the Moorish style, one of the earliest examples is the synagogue in Dresden, built between

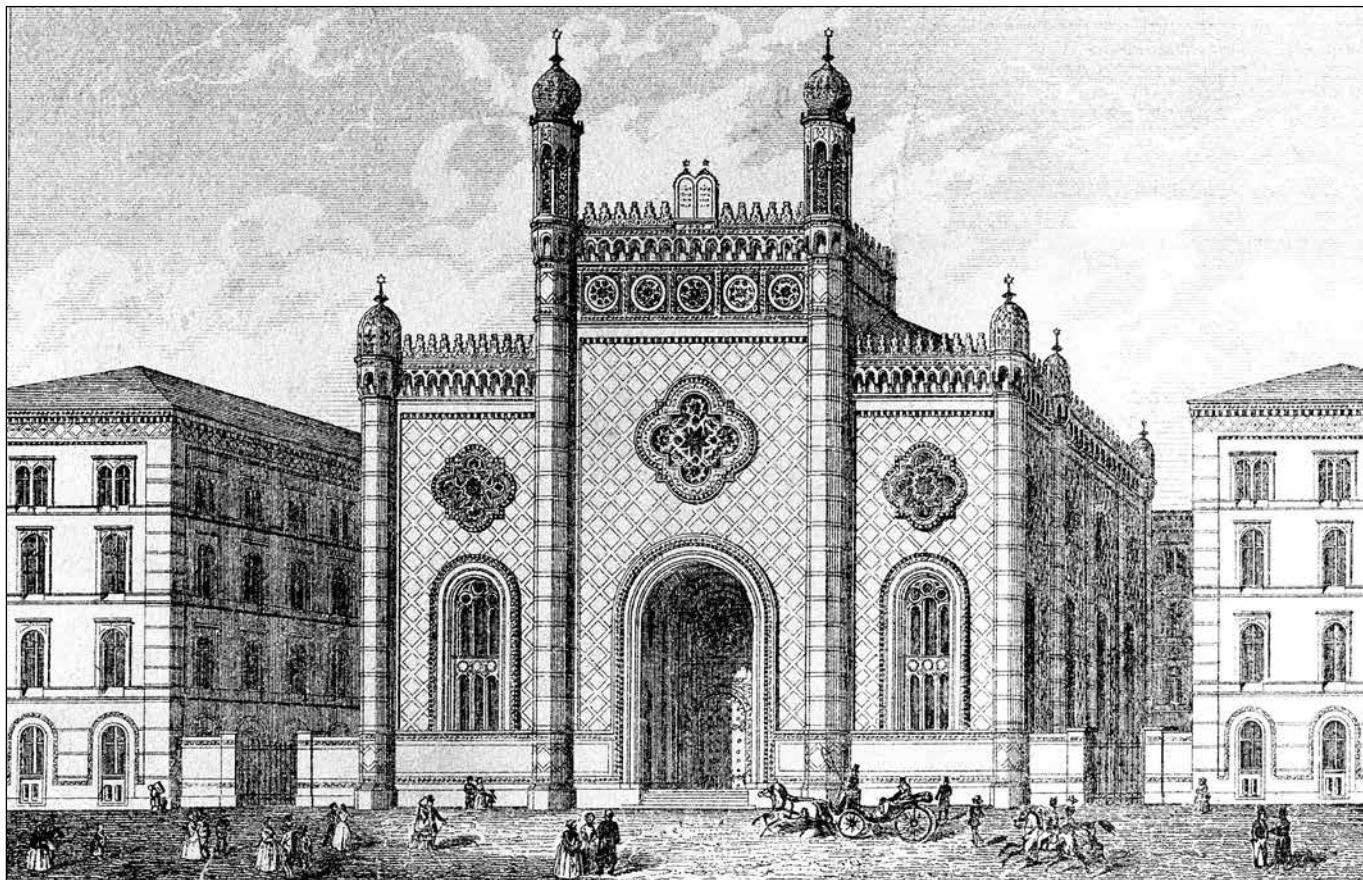
remarcat de Ivan DAVIDSON KALMAR (2001, 69-70), asocierea stilului cu Spania și comunitățile sefarde este un fenomen care a apărut mai târziu. Stilul se înscrie într-un fenomen mai larg, al fascinării omului european al vremii cu ceea ce era oriental, deci exotic, preluând în arhitectură elemente ornamentale derivate din stilul islamic cu o răspândire geografică de la Granada (Alhambra fiind o sursă de inspirație vestită) până la arta mogulă din India. Arta orientală era o curiozitate pentru Europa și se folosea la diferite tipuri de clădiri, de la pavilioane până la palate.

Primele încercări de includere a unor elemente orientale în arhitectura sinagogilor datează din perioada neoclasicismului, exemplul cel mai grăitor fiind sinagoga comunității așkenazi din Karlsruhe, Germania (DAVIDSON KALMAR 2001, 76), realizare timpurie a arhitectului Friedrich WEINBRENNER, unde poarta clădirii era flancată de piloni egipteni care făceau trimitere la templul din Karnak. Însă la scurt timp și după câteva încercări s-a renunțat la elementele egiptene, care erau văzute ca inadecvate pentru comunitatea mozaică, iar după o vreme entuziasmul pentru arta antică egipteană s-a redus pretutindeni, romanticii preferând stilurile romanice și gotice. Spiritul mult mai liber din secolul al XIX-lea în privința comunităților mozaice le-a permis acestora să-și construiască sinagogi vizibile, dar alegerea unui stil propriu a fost mai dificilă. Mergând pe ideea originii orientale a evreilor, s-a ales stilul islamic (DAVIDSON KALMAR 2001, 76), idee susținută de arhitectii vremii, privită cu rezerve de comunitățile sefarde, dar adoptată mai ușor de comunitățile așkenazi. Iar arhitectura islamică, care se ferea de reprezentările figurale, optând pentru forme geometrice și inscripții caligrafice, era tocmai potrivită pentru decorațiile interioare ale acestor sinagogi. Arhitecții, pentru a justifica alegerea stilului, se refereau în mod continuu la originea orientală a evreilor, ceea ce găsim atât la Gottfried SEMPER în timpul construirii sinagogii din Dresden, cât și la Ludwig FÖRSTER, cu ocazia construirii sinagogii din Leopoldstadt, Viena, care în încercarea de a justifica alegerea stilului a legat identitatea orientală a evreilor cu nevoia de a imita Templul din Ierusalim, susținând că arhitectura islamică a fost influențată de Templu și că proximitatea geografică ar fi suficientă pentru a justifica alegerea acestui stil (DAVIDSON KALMAR 2001, 78-79).

Din punct de vedere al adoptării stilului maur, unul dintre cele mai timpurii exemple este sinagoga din Dresden, construită între 1838 și 1840. Clădirea proiectată de Gottfried SEMPER, cu aspect romanic în exterior, are un interior bogat ornamentat în stilul denumit de arhitect ca *maur-bizantin*. Coloanele ce susțineau tribunele laterale erau copii făcuți după cele din Alhambra. Această clădire distrusă în „Noaptea de cristal” din 10 noiembrie 1938 a funcționat ca model pentru mai mulți arhitecți care au adoptat stilul, influențându-l probabil și pe FÖRTSER.

Unul dintre cei mai influenți arhitecți pentru răspândirea stilului maur a fost Ludwig FÖRSTER, care a proiectat două clădiri ce au devenit modele pentru alții: sinagoga din Leopoldstadt, Viena (1853-58) și sinagoga din str. Dohány, Pesta⁷ (1854-59). Precum s-a mai menționat, prin sinagoga din Viena și mai ales prin dispunerea fațadei sale, FÖRSTER încerca să facă aluzie la Templul din Ierusalim, a cărui fațadă se presupunea a avea o dispunere similară. La această fațadă, dar și la fațadele laterale, a adăugat turnulețe zvelte și o crenelare orientală, respectiv o fereastră cu patru lobi în locul obișnuit al rozasei, soluții care au devenit mai târziu tipice pentru stilul maur (DAVIDSON KALMAR 2001, 83-84). Din păcate, și această clădire a căzut victimă Nopții de cristal, dar pe baza reprezentărilor de epocă devine evidentă influența sa (cele mai importante din acest punct de vedere fiind sinagogile din Zagreb, Vercelli, Krakow, Templul Coral din București etc.).

⁷ Pesta, partea aflată la est de Dunăre a Budapestei, este unită cu Buda și Óbuda numai în 1873.

■ Fig. 2. Fațada sinagogii din Leopoldstadt, Viena. Sursă: wikipedia.org, domeniu public
 ■ Figure 2. The main elevation of the synagogue in Leopoldstadt, Vienna. Source: wikipedia.org, public domain

Sinagoga din Cetate și arhitectul Carl SCHUMANN

■ Arhitectul Carl (Karl) SCHUMANN și-a terminat studiile în jurul anului 1844 la Politehnica din Stuttgart. Între 1850 și 1857 a fost angajat al biorului de arhitectură al lui Ludwig FÖRSTER din Viena (Architektenlexikon...), cu care a lucrat mai ales la proiectarea sinagogii din Leopoldstadt, dar și la cea a sinagogii din str. Dohány, Pesta. În cazul sinagogii din Pesta s-a optat pentru două turnuri zvelte pentru fațadă, ceea ce regăsim și la sinagoga din Timișoara. Însă FÖRSTER, datorită unui conflict cu comunitatea mozaică a sinagogii, a abandonat proiectul în timpul execuției. Comunitatea a apelat la SCHUMANN, care a refuzat oferta, astfel că partea de est a interiorului a fost terminată în final de arhitectul Frigyes FESZL. SCHUMANN, după ce a terminat sinagoga din Timișoara, a proiectat mai ales clădiri civile în Viena (Architektenlexikon...), sinagoga din Timișoara fiind singura sa creație de acest gen.

Sinagoga se află în cetatea Timișoarei, cu fațada principală către strada Mărășești. Planul clădirii este unul de tip central, cruciform, la care este adăugat către vest corpul vestibulului, flancat de cele două turnuri ale clădirii, respectiv două corpuri către est, flancând chivotul, care sunt casele de scări către tribune. Între cele două turnuri și brațele laterale ale crucii se află câte un corp mai scund, de legătură și de acces către tribune. Corpul central cruciform se ridică deasupra corpurilor secundare, constituindu-se dintr-un singur spațiu înalt, cu o cupolă deasupra părții centrale, cu câte două tribune suprapuse în brațele laterale (de nord și sud) și o tribună în brațul de vest.

1838 and 1840. The building designed by Gottfried SEMPER, with a Romanesque exterior, has a richly ornamented interior in the style called by the architect *Moorish-Byzantine*. The columns supporting the side galleries were copies of the ones in the Alhambra. This building, destroyed during the Crystal Night on November 10, 1938, served as a model for several architects who adopted the style, possibly influencing FÖRTSER as well.

One of the most influential architects for spreading the Moorish style was Ludwig FÖRSTER, who designed two buildings that became models for others: the synagogue in Leopoldstadt, Vienna (1853-58) and the synagogue in Dohány Street, Pest⁷ (1854-59). As already mentioned, through the Vienna synagogue and especially by the structure of its main elevation, FÖRSTER attempted to reference the Temple of Jerusalem, the elevation of which was believed to have a similar layout. He also added to the main and side elevations slender towers and oriental crenellations, respectively a quatrefoil window in the usual place of the rose window, solutions that later became typical for Moorish Revival (DAVIDSON KALMAR 2001, 83-84). Unfortunately, this building also fell victim to the

⁷ Pest, the area located east of the Danube of Budapest, was merged with Buda and Óbuda only in 1873.

Crystal Night, but when examining period representations, its influence becomes obvious (the most important ones being the synagogues in Zagreb, Vercelli, Krakow, the Coral Temple in Bucharest, etc.).

The synagogue in the fortress and the architect Carl SCHUMANN

■ Architect Carl (Karl) SCHUMANN completed his studies around 1844 at the Stuttgart Polytechnic. Between 1850 and 1857 he was employed at the architectural office of Ludwig FÖRSTER in Vienna (Architektenlexikon...), with whom he worked mainly on the design of the synagogue in Leopoldstadt, but also on that in Dohány Street, Pest. In the case of the Pest synagogue, two slender towers have been chosen for the main elevation, which is also found at the synagogue in Timișoara. But FÖRSTER, due to a conflict with the Jewish congregation of the synagogue, abandoned the project during implementation, the community turned to SCHUMANN who refused the offer, thus the eastern part of the interior was finally finished by the architect Frigyes FESZL. SCHUMANN, after completing the synagogue in Timișoara, designed mainly civil buildings in Vienna (Architektenlexikon...), so the synagogue is his only creation of this kind.

The synagogue is located in Timișoara Fortress, with its main elevation towards Mărăști Street. The layout of the building is a central, cruciform one, to which the body of the vestibule, flanked by the two towers of the building, is added to the west, respectively two structures to the east, flanking the Ark, which house the staircases to the galleries. Between the two towers and the lateral arms of the cross there is a shorter block, connecting and ensuring access to the galleries. The central cruciform volume rises above the secondary ones, consisting of a single tall space with a dome above the central part, with galleries on two levels in the lateral arms (north and south) and a gallery in the western arm.

Regarding the main elevation, SCHUMANN was clearly influenced by the synagogue in Pest, as evidenced by the two towers, which, although in a more simplified form, are similar to those from Dohány Street, as well as by the "rose window" above the entrance gate, but we can also find elements that were used for the first time at the synagogue in Vienna, such as the crenellation from the cornice area or the geometric pattern of the brick masonry in the central part of the elevation, between

Din punct de vedere al fațadei, SCHUMANN a fost clar influențat de sinagoga din Pesta, fapt evidențiat de cele două turnuri care sunt, deși într-o formă simplificată, similar celor din str. Dohány, respectiv de „roză” din axul central deasupra porții de intrare, dar putem regăsi inclusiv elemente care au fost folosite pentru prima dată la sinagoga din Viena, cum ar fi crenelarea din zona cornișei sau modelul geometric decorativ al zidăriei de cărămidă în partea centrală, dintre cele două turnuri ale fațadei. Cu toate că găsim elemente care par a fi rezultatul unor influențe, aspectul sinagogii din Timișoara este mai modest și mai eclectic, cu multe elemente ce amintesc de arhitectura bizantină (mai ales la nivelul ferestrelor: capiteli, vrejuri).

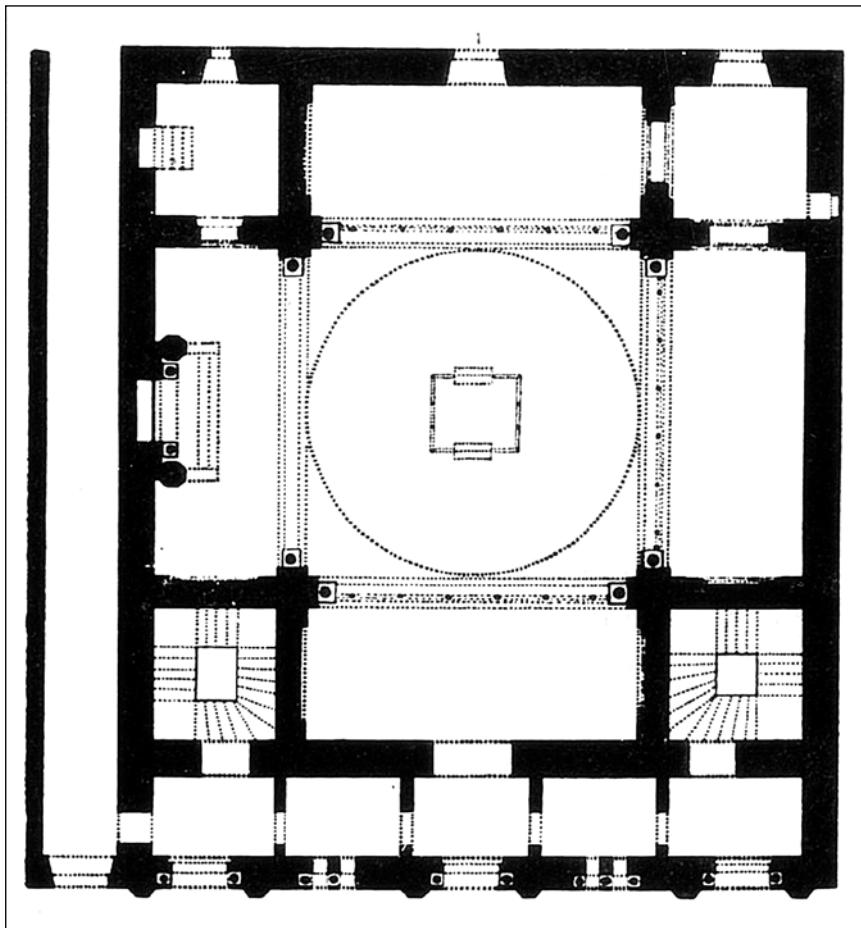
Din punct de vedere al planului, sinagoga de la Timișoara se înscrie în grupul clădirilor cu plan predominant central, asemănătoare cu sinagoga din Dresda, dar și cu cea din Köln, proiectată de Ernst Friedrich ZWIRNER și construită în 1855-1861. Sinagogile amintite ale lui FÖRSTER par a fi mai degrabă axate longitudinal, însă în interiorul sinagogii din Timișoara centralitatea spațiului este evidentă. Un element important al acestui tip de planimetrie este cupola plasată deasupra părții centrale a clădirii, care apare și în cazul sinagogii din Timișoara. Lumina joacă un rol important pentru interior, sugerat de cele patru ferestre în formă de rozase, precum și de oculusul aflat în centrul cupolei, toate cu sticlă colorată. SEMPER a accentuat rolul luminii în sinagoga sa, această grija putându-se observa și în cazul operelor lui FÖRTSER, care a folosit ferestrele circulare de tip rozase inclusiv pe fațadele laterale ale sinagogii din Pesta. În final, în ceea ce privește amenajările din interior, se poate percepă o influență din partea sinagogilor din Pesta dar și din Dresda, în privința detaliilor decorative.

Astfel, putem presupune, SCHUMANN nu a fost imun modelelor deja existente, optând pentru soluții care existau deja în creațiile celor doi maeștri ai arhitecturii sinagogilor, însă adoptând și elemente stilistice de influență bizantină. Ceea ce observa, deci, Ivan DAVIDSON KALMAR (2001, 72) este valabil și pentru sinagoga din Timișoara: în cazul acestui stil nu există puritate stilistică, caracterul islamic se evidențiază prin decorația clădirii, care de fapt maschează o structură europeană, indicând totodată apartenența clădirii de o comunitate mozaică. Prin modelele sale

■ Foto 6. Carte poștală cu fațada sinagogii din str. Dohány, Budapesta, înainte de anii 1930. Sursă: magyarsido.hu

■ Photo 6. Postcard with the main elevation of the synagogue in Dohány Street, Budapest, prior to the 1930s. Source: magyarsido.hu

■ Fig. 3. Planul sinagogii din str. Glockengasse, Köln.
Sursă: wikipedia.org, domeniu public
■ Figure 1. The ground plan of the synagogue in
Glockengasse Street, Cologne.
Source: wikipedia.org, public domain

arhitecturale, sinagoga din Timișoara se înscrie în rândul unor capodopere de nivel european și relevă o istorie bogată a construcției și influențelor arhitecturale.

Bibliografie/Bibliography

- *** Architektenlexikon Wien 1770-1945. Architekturzentrum Wien. <http://www.architektenlexikon.at/de/573.htm> (accesat în august 2017).
- *** Encyclopedia Britannica. www.britannica.com (accesat în august 2017).
- *** Ben-Chananja, 4 septembrie 1865, Korrespondenz.
- DAVIDSON KALMAR, Ivan. 2001. Moorish Style. Orientalism, the Jews, and Synagogue Architecture. *Jewish Social Studies* 3: 68-100.
- KISS, Erika Márta. 2014. Erdély zsidó közösségei a kezdetektől napjainkig a temetők tükrében. Lucrare de disertație, Universitatea de Stat de Pregătire a Rabinilor din Budapesta.
- KLEIN, Rudolf. 2002. A zsinagógaépítészet mint a modernizmus előfutára. *Múlt és Jövő* 2-3: 184-198.
- SEBE, Kata. 2013. A temesvári zsidóság a monarchia idején (kivonat). *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly* 1.
- STREJA, Aristide & Lucian SCHWARZ. 2015. *Sinagoga în România*. București: Editura Hasefer.

Notă: Articolul este o dezvoltare a ideilor conturate parțial în cadrul Studiului de istoria artei pentru proiectul *Reabilitarea Sinagogii din Cetate, Timișoara* din 2016, elaborat de Centrul de Cercetare-Proiectare în Domeniul Reabilitării Patrimoniului Construit Utilitas Srl.

the two towers. Although we find elements that seem to be the result of influences, the appearance of the synagogue in Timișoara is more modest and more eclectic, with many elements reminiscent of Byzantine architecture (especially at the windows: capitals, scrollwork).

Regarding the ground plan, the Timișoara synagogue is part of the group of buildings with a predominantly central layout, from this point of view it resembles the synagogue in Dresden, as well as the one in Cologne, designed by Ernst Friedrich ZWIRNER and built in 1855-1861. The FÖRSTER synagogues seem to be rather longitudinally oriented, but in the interior of the Timișoara synagogue the centrality of the space is obvious. An important element of this type of layout is the dome placed above the central part of the building, which we also find in Timișoara. Light plays an important role for the interior, as suggested by the four circular windows, as well as the oculus in the centre of the dome, all with stained glass. SEMPER emphasized the role of light in his synagogue, and this concern is evident in the works of FÖRTSER as well, who used these circular windows, reminiscent of rose windows, also on the side elevations of his synagogue in Pest. Finally, in terms of interior design, it is possible to see the influence of the synagogues in Pest and Dresden on the decorative details.

Thus, we can assume that SCHUMANN was not immune to the already existing models, choosing solutions already available through the works of the two masters of synagogue architecture, but also adopting stylistic elements of Byzantine influence. What is observed, therefore, by Ivan DAVIDSON KALMAR (2001, 72) is valid also for the synagogue in Timișoara: in the case of this style there is no stylistic purity, the Islamic character is emphasized by the decoration of the building, which in fact masks a European structure, and functions at the same time as an indication of belonging to a Jewish community. Through its architectural models, the synagogue in Timișoara becomes a part of European masterpieces and reveals a multi-layered historical background regarding its construction and architectural influences.

Note: This article is a development of the ideas that were partially outlined in the Art History Study for *The Rehabilitation of the Synagogue in the Cetate District, Timișoara* design in 2016, developed by the Utilitas Built Heritage Conservation and Design Centre Ltd.